

**ПРЕДСТАВЯНЕТО НА МЪЖА И ЖЕНАТА
В РУСКАТА ФРАЗЕОЛОГИЯ
(ЛЕКСИКАЛНО-СЕМАНТИЧНА СЪПОСТАВКА
НА ФРАЗЕОЛОГИЧНИ ЕДИНИЦИ С ПРЯКА НОМИНАЦИЯ)**

Атанаска Тошева
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**INTRODUCING THE MAN AND THE WOMAN IN THE RUSSIAN
PHRASEOLOGY
(LEXICAL-SEMANTIC COMPARISON OF PHRASEOLOGICAL
UNITS WITH DIRECT NOMINAL)**

Atanaska Tosheva
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The article examines the semantic characteristics of nominals and the gender referee of idioms with components “man” and “woman” in the Russian language. The gender asymmetry in the phraseology manifests in the quantity as well as in the quality not only in relation to referee in sex, but also towards axiological characteristic of men and women. The changes, which are part of the phraseological-lexicological sources, in the gender stereotype are marked.

Key words: gender marked phraseological units; idioms with the component “man” and “woman”; gender stereotype; gender asymmetry; axiological characteristics of men and women in the Russian phraseology

Образните представи и възгледи върху поведението на жените и мъжете, тяхното мислене и взаимоотношения, определянето на техните социални, културни и когнитивни особености формират в езика определен джендърен стереотип. Не биологичните разлики на пола, а социокултурните норми определят психоемоционалните качества, формите на дейност и професията, а така също и моделите на поведение на мъжете и жените. Независимо от общочовешката им универсалност понятията „мъжественост“ и „женственост“ носят и определена национално-културна специфика. Фразеологията е един от фраг-

ментите на езика, в който най-ярко се отразяват националните и етно-културните представи в съзнанието на носителите на даден език (Доброволски 1997).

Изследването на фразеологията в джендърен аспект дава представа за влиянието на обществените отношения върху мисленето и възприятията на носителите на езика, а оттам и върху самия език. Да си мъж или жена, означава не просто да притежаваш определени анатомични особености, а преди всичко да изпълняваш определени, предписани от обществото, джендърни роли. В този случай ключов става въпросът как обществото възприема ролите на мъжа и жената. И в постмодерното общество системата от ценности и възгледите за света се формират от позицията на мъжа, от господството на патриархатната идеология с приоритет към мъжкото начало, логиката, рационалността и по-ниското йерархично положение на жената. Различните езици по различен начин отразяват неравноправния статут на половете в обществото. Една от проявите на това неравенство е джендърната асиметрия в езика (андроцентризмът на езика), т. е. неравностойната представеност в езика на лицата от мъжки и женски пол. Джендърната асиметрия може да бъде открита на различни равнища на езиковата структура, на фразеологично ниво тя намира израз преди всичко във факта, че докато фразеологизмите с компонент „жена“ отразяват предимно женски качества и характеристики, тези с компонент „мъж“ съдържат представа за общочовешки качества.

Във фразеологията е утвърдено мнението, че отделните фразеологични единици представляват компонент от фразеосемантични полета, т. е. отворени единства от различни видове фразеологизми, отнасящи се към дадена понятийна сфера (Георгиева 2003; Войславова, Делева 2018). Фразеологичните полета „мъж“ и „жена“ в руския език обединяват различни фразеологични единици, които влизат в определени отношения по възраст, родствени връзки (кръвни или некръвни), социален статус и оценъчен критерий. Съотношението на понятията „мъж“ и „жена“ с родовото понятие „човек“ е асиметрично – огромната част от фразеологичните единици, отнасящи се до характеристиката на лицата, са ориентирани към мъжа (с номинации *мужчина*, *мужик*, *он* или чрез форми на мъжки род). Лексикографската практика сочи, че основната част от тези фразеологизми се илюстрират с примери, които актуализират лица от мъжки пол, а за тълкуването им се използват синонимни субстантиви от мъжки род или съчетания с компонент *човек*, което имплицитно потвърждава андроцентричността на руския език (Емирова 2002: 210 – 212). Джендърната семантика

се актуализира и експлицира в речта чрез съчетаемостта на фразеологичните единици, а така също и в по-широкия контекст.

Във фокуса на съпоставката са фразеологизми с пряка джендърна номинация, включващи лексемите *жена, женащина, баба, женский, бабий, девушка, дева, мать (матушка), дочь, сестра – муж, мужчина, мужик, мужской, сын, отец, парень, брат, хозяин* и др. под.

Формираните в продължение на векове в духовно-менталното пространство на руския народ представи за разликите в мисленето, характера и поведението на мъжете и жените са намерили отражение във фразеологията. Руската фразеология отделя значително повече внимание на жената. В по-голямата си част фразеологичните единици (това важи с особена сила за пословиците и поговорките) атрибутират негативни качества на характера и нисък интелект, рисуват отрицателен аксиологичен портрет на жената през призмата на мъжа¹:

- Жената стои на по-ниско стъпало в йерархията на обществото и представлява същество „второ качество“ в сравнение с мъжа: *Курица не птица, а баба не человек; Кобыла не лошадь, баба не человек; У бабы дорога – от печи до порога; Женащина что курица – дай пинка и образумится; Жена не стекло – можно побить; Бабы хоромы недолго живут; Знай, баба, свое кривое веретено; Баба что мешок: что положишь, то и несет.* Влиянието на джендърните стереотипи е особено силно във фразеологичните единици, противопоставящи мъжете и жените: *Курице не быть петухом, а бабе мужиком; Я думала идут двое, аж нет: мужик с бабой; От нашего ребра нам не ждать добра; Велика Федора, да дура, а Иван мал, да удал; Сказано женщиной, а смысл мужской; Ум женщины – в ее красоте, красота мужчины – в его уме; Без мужа женщина, что лошадь без узды; Мужик в оба глядит, а жена промеж глаз норовит; Муж да собака на дворе, а баба да кошка в избе; Хороша та жена, что и мужчины разумеет дела; Мужик берет силой да умом, баба хитростью; Мужской ум говорит: надо, бабий ум говорит: хочу.* Според А. В. Кирилина женската дейност се противопоставя на мъжката като норма и отклонение от нормата, като правилно и неправилно (Кирилина 1999: 105–162): *Мужик без топора хуже бабы; Муж в поле пахать, а жена руками ма-*

---

¹ Негативната оценъчност като цяло е присъща на фразеологията и това е свързано не с джендърния фактор, а с маркираността на негативното и отразяването му в езика като отклонение от нормата на положителното.

- хатъ; Муж по дрова, жена – соломенная вдова; Торгуй, мужик, пиеницей, баба чечевицей; Флор плачет, а жена скачет; Муж в долгу, а жена в шелку.*
- Жените не се отличават с умствени способности, те са алогични и ирационални: *У бабы волос долог, да ум короток; Перекати-поле – бабий ум; Женские умы, что татарские сумы – переметны; Жена не умна – дому проруха.* Не са малко фразеологизмите, в които се противопоставя външната красота на ума и интелекта: *Красота до венца, а ум – до конца; Красива – еще не умна; У нас женщина тем и сохраняет свою красоту, что никогда ничего не думает; Ум и красота – не одного поля ягода.* Непълноценността на женския ум и женското творчество намира проява и в устойчивите съчетания: *женская логика; девичья память; женская литература; дамский роман.*
  - Жената има труден характер, тя е своенравна, властна, инатлива, избухлива и истерична: *С бабой не сговоришься; Бабе хоть кол на голове теши; Баба, что горшок: что ни влей, все кипит; Баба, что глиняный горшок: вынь из печи, он пуще кипит; Лучше раздражить собаку, нежели бабу; Собака умней бабы: на хозяина не лает; Бабу не переговоришь; За бабой последнее слово; Баба ужом свернется, а своего добьется; Жену не слушаешь – всухомятку покушаешь; Баба да бес – один у них вес; Еще тот и не родился, кто бы бабий норов узнал; Худо дело, коли жена не велела; Взял жену – забудь тишину; Без мужа женщина, что лошадь без узды; На женский норов не угодишь; Еще тот и не родился, кто бы бабий норов узнал; Женское свойство и на свинье не объедешь; Сатана в юбке.*
  - Жените са непостоянни и неверни: *У бабы семьдесят две увертки в день; У бабы семь пятниц на неделе; Девичьи (бабьи) думы изменчивы; Женское сердце, что котел кипит; Муж по дрова, жена – соломенная вдова; Женщина как сельская шапка: кто ее наденет, тому она и впору; Доступная женщина; Вавилонская блудница; Жрица любви; Крутить подолом (хвостом).*
  - Жените са бърбиви, празнословни, любопитни, обичат да клюкарстват и сплетничат: *Где баба – там рынок, где две – там базар; Три бабы – базар, а семь ярмарка; Волос долог, а язык длинней; Пропало бабье трепало; Бабий кадык не затк-*

нешь ни пирогом, ни рукавицей; Вольна баба в языке, а черт в бабьем кадыке; Бабий язык, куда ни завались, достанет; Что знает кум, знает и кумова жена, а по ней и вся деревня; Три женщины – четыре сплетни.

- Отличителни черти на женския характер са лукавството, хитростта: *Мужик берет силой да умом, баба – хитростью; Баба и черта перехитрит; Женский обычай – слезами беде помогать; Без плачу у бабы дело не спорится; Бабьи слезы чем больше унимать, тем хуже; Сила женщины в слезах; Женское лукавство.*
- Жената е изкусителка, причина за раздори, беди, недоразумения: *Опьянел от вина – протрезвеешь, опьянел от женщины – уже трезвым не будешь; Ищите женщину; Женское кокетство; Дочь Евы.*

Но във фразеологията са намерили отражение, макар и по-ограничено, и напълно противоположни представи за свойствата и качества на жените:

- Остър ум: *Без мужа – что без головы; без жены – что без ума; Женский ум лучше всяких дум.*
- Съобразителност, решителност, способност за решаване на трудни ситуации: *Пока баба с печи летит, 77 дум передумает; Где черт не сумеет, туда бабу пошлет; Муж возом не навозит, что жена горшком наносит; Бабьи города недолго стоят, а без баб города не стоят; Бой-баба; Бой-девка.*
- Гордост, сила, издръжливост, опора и второ „аз“ на мъжа: *Без жены как без шапки; Жена умирает – дом сиротеет (срв. И Вдовец деткам не отец, а круглый сирота); Жена – вторая душа; Муж без жены – что гусь без воды; Без женщины мужчина, что вода без плотины; Мир в семье женой держится; Курица – птица, женщина – орлица; Мужик сильнее, а баба выносливее; За каждым великим мужем стоит великая женщина.*
- Доброта, разбирателство: *Хорошей жены – нет цены; Дом с хорошей женой рай; Клад да жена – на счастливого; Мир в семье женой держится; Женино добро, как зимнее тепло; Добрая жена да жирные щи – другого добра не ищи.*
- Женственост, нежност, виталност: *Небо украшают звезды, мужчин – борода, женщин – волосы; Женщину украшает нежность; Сорок лет – бабий век, сорок пять – баба ягодка опять.*

Аксиологията на мъжете и жените във фразеологията е асиметрична както в количествено, така и в качествено отношение. Докато фразеологичните единици с фемининна семантика характеризират жените предимно в отрицателна светлина, то при фразеологизмите, фиксиращи качествата на мъжа, повечето са с положителна, отколкото с отрицателна насоченост. Изтъкват се такива качества като:

- сила, ум: *Мужик берет силой да умом, баба – хитростью; Мужик сильнее, да баба выносливее; Мужской ум; Мужской характер; Мужская рука; Мужская хватка.*
- Далновидност: *Мужик в землю смотрит, да на семь сажен видит.*
- Опора на семейството: *Мужик в семье, что матица в избе; Без хозяина дом сирота; Жена без мужа – вдовы хуже.*

По-рядко фразеологизмите рисуват отрицателен портрет на мъжа през призмата на жената, като се актуализират такива качества като:

- Наличие на сила за сметка на ума: *Сила есть – ума не надо; У плохого мужа жена всегда дура.*
- Мързел, липса на организация: *Мужик без топора хуже бабы.*
- Грубоватост: *Мужика тят-ляп рубили, да обтесать и позабыли.*
- Несамостоятелност, зависимост от жената: *Под башмаком (каблуком) быть; Кому на ком женится, тот в того и родится.*

Андроцентричността на езика намира проява в употребата на фразеологични единици с отрицателна конотация с опорна дума, обозначаваща лице от женски пол – най-често *баба, бабий, женищина, девица, девушка* – за характеризиране на мъже: *Базарная баба (торговка); Не будь бабой; Драться как баба; Держаться за бабью юбку; Лучше умереть в поле, чем в бабьем подоле; Бабий (дамский, женский) угодник; Дамский хвост; Истеричен как женищина; Красная девица (девушка); Как красная девка; Кисейная барышня.*

Семантичното преосмисляне на признака на пола е насочено към изтъкване на такива прагматически важни за номинирането признаци като *изнеженост, своенравност, скандалджийство, превзетост, надутост, представляващи атрибути на женското поведение, което свидетелства за присъствието в тяхното значение на отрицателни конотации, свързани с образа на жената в езиковото съзнание на носителите на руския език. Обратното семантично преосмисляне на пола се наблюдава изключително рядко – напр. Мужик в юбке.*

За по-голямата част от фразеологизмите с номинация на лица от мъжки пол в руския език е характерно отсъствието на ясно изразена референция и генерализация на признака по отношение на пола: *Мужик задним умом крепок; Гром не грянет, мужик не перекрестится; Кабы мужик на печи не лежал, корабли бы за море снаряжал; Не дай бог свинье рога, а мужику барства; Мужик умен, да мир дурак; Где хозяин ходит, там земля хлеб родит; Прежде отца в петлю не суйся; Свой ум – царь в голове; Своя рука владыка; Попа и в рогоже узнаешь; Черту (не) брат; Не свой брат; Брат за брата не ответчик; Ни сват ни брат; Братья наши меньшие; Братья по разуму; Сын природы (натуры); Сын своего времени; Блудный сын; Будь другом; Закадычный друг; Рубаха-парень; Свой парень; Хорош мальчик!*

Подобна генерализация по отношение на пола е значително по-ограничено представена при фразеологичните изрази с думи, назоваващи лица от женски пол: *Баба с возу – кобыле легче; Не знала баба горя, купила поросю; Бабы (бабушкины) сказки; Всем сестрам по серьгам; Невестке в отместку; Добрая кума живет и без ума; Не с той ноги, кума, плясать пошла; У голодной куме хлеб на уме; Кисейная барышня* (в последния израз е налице тенденция към номиниране на лица само от мъжки пол).

Развитието на обществените отношения, промяната в джендърните роли, нарушаването на статуквото в йерархията на половете води до промяна на езиковите стереотипи и образното им отразяване във фразеологията. В това отношение голяма част от паремиите са остарели и излезли от активна употреба. Не е случайно в тях присъствието на съществителните *баба* и *мужик*, които в съвременния език се отнасят към просторечната сфера и носят презрително-пренебрежителна окраска. На тяхно място се появяват устойчиви изрази с *женщина /жена* и *мужчина /муж*. По отношение на паремиите трябва да бъде проведено широко изследване на степента на известност и разпространеност на пословиците и поговорките в различните социални и териториални сегменти на езиковия колектив. Не следва да се пренебрегва и фактът, че паремиите намират изключително слабо представяне във фразеологичните речници на руския език.

Джендърните разлики са особено ярки при наличието на лексикални и словообразователни опозиции, като в много от фразеологични изрази се набелязва тенденция за възникване на „женско“ съответ-

ствие при фразеологизми с „мъжки“ референт²: *Ваш брат – Ваша сестра; Наш брат – Наша сестра; Братя по оружию – Сестры по оружию; Маменькин сынок – Маменькина дочка; Духовный сын – Духовная дочь; Собачий (сукин) сын – Собачья (сучья) дочь; Все как один – Все как одна; Один одиначенек – Одна одиначенька; Как миленький – Как миленькая; Сам не свой – Сама не своя; Сам по себе – Сама по себе; Сам (самим) собой – Сама (самой) собой; Сам себе хозяин – Сама себе хозяйка; Мужской род – Женский род; Сильный пол – Слабый пол; Раб божий – Раба божья; Верный друг – Верная подруга; Искатель приключений – Искательница приключений; Соломенный вдовец – Соломенная вдова; Батюшки (мои)! Батюшки светы! – Мать честная! Не на дурака напасть – Не на дуру напасть; Набитый (петый) дурак – Набитая (петая) дура; Валять (ломать) дурака – Строить дурочку.*

Постоянната поява на нови идиоми от този тип свидетелства, че езикът отразява изменението на положението на жената в обществото, утвърждаването и разширяването на ролята ѝ в обществения живот. Например буквално пред очите ни се появяват номинации като *женщина-телохранител; женщина-предприимател*, както и *мужчина-модель* в корелация с *девушка-модель*.

В речника на РАН на новите думи и значения, съставен по материали от пресата и литературата на 90-те години на XX век, са намерили фиксация такива устойчиви изрази и номинации с джендърна тематика като: *Мама-бабушка* и *Бабушка-мама; Девочка (девушка) по вызову (телефону); Кукла (куколка) Барби; Богатый (богатенький) папик; Беларусский батька; Отец перестройки; Чикагские мальчики; Мачо.*

Изследването на джендърните стереотипи във фразеологията, на типовете номинация, на начините на изразяване на маскулинност и фемининност ще позволи да се установят промените в представите за джендърните норми и културните стереотипи на мъжествеността и женствеността в езика и обществото.

² В огромната си част фразеологичните единици имат непълна парадигма по отношение на пола и граматичния род, т. е. да образуват лексикално-граматични двойки по този признак (Ройзензон 1973: 204).

ЛИТЕРАТУРА

- Войславова, Делева 2018:** Войславова, С. С., Делева, Н. Лингвокультурологический анализ фразеологизмов с компонентом *сон* в русском и болгарском языках. [Vojslavova, S. S., Deleva, N. Lingvokul'turologicheskiy analiz frazeologizmov s komponentom *son* v russkom i bolgarskom jazykah.] // «Благословенны первые шаги...»: Сборник работ молодых исследователей. Магнитогорск: Изд-во Магнитогорск. гос. техн. ун-та им. Г. И. Носова, 2018, вып. 12, 95 – 103.
- Георгиева 2003:** Георгиева, С. Сопоставление фразеологических единиц по семантическим группам. [Georgieva, S. Sopostavlenie frazeologicheskikh edinitz po semanticheskim grupпам.] // *Русистика: Язык, коммуникация, культура*. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2003, 311 – 316.
- Доброволски 1997:** Добровольский, Д. О. Национально-культурная специфика во фразеологии. [Dobrovol'skiy, D. O. Natsional'no-kul'turnaya spetsifika vo frazeologii.] // *Вопросы языкознания*. 1997, № 6, 37 – 48.
- Кирилина 1999:** Кирилина, А. В. Гендерные стереотипы по данным языка. [Kirilina, A. V. Gendernye stereotipy po dannym jazyka.] // *Гендер: лингвистические аспекты*. Москва: Институт социологии РАН. 1999, 105 – 162.
- Ройзензон 1973:** Ройзензон, Л. И. *Лекции по общей и русской фразеологии*. [Roizenzon, L. I. Lektsii po obshchej i russkoj frazeologii.] Самарканд: Изд-во СамГУ, 1973.
- Эмирова 2002:** Эмирова, Э. М. Гендер в зеркале русской фразеологии. [Emirova, E. M. Gender v zerkale russkoj frazeologii.] // *Культура народов Причерноморья*. 2002, № 36, 210 – 212.

ЛЕКСИКОГРАФСКИ ИЗТОЧНИЦИ

- Большой фразеологический словарь русского языка. Знание. Употребление. Культурологический комментарий.** Отв. редактор В. Н. Телия. [Bol'shoj frazeologicheskiy slovar' russkogo jazyka. Znanie. Upotreblenie. Kul'turologicheskiy kommentarij. Otv. redaktor V. N. Telia.] Москва: Аст-Пресс Книга, 2006.
- Жуков, В. П. Словарь русских пословиц и поговорок.** [Zhukov, V. P. Slovar' russkih poslovits i pogovorok.] Москва: Русский язык, 2000.
- Михайлова, Л. И. 2000 русских пословиц и поговорок.** [Mihajlova, L. I. 2000 russkih poslovits i pogovorok.] Москва: Центполиграф, 2010.

Новые слова и значения: словарь-справочник по материалам прессы и литературы 90-ых годов XX века: в 3-х т. РАН Ин-т лингв. исследований. Под ред. Т. Н. Буцевой и Е. А. Левашова. [Novye slova i znachenija: slovar'-spravochnik po materialam pressy i literatury 90-yh godov XX veka: v 3-h t. RAN In-t lingv. issledovanij. Pod red. T. N. Butsevoj i E. A. Levashova.] СПб: ДМИТРИЙ БУЛАНИН, 2009 – 2014.

Руско-български фразеологичен речник. Под ред. на С. Влахов. [Rusko-balgarski frazeologichen rechnik. Pod red. na S. Vlahov.] София: Наука и изкуство, 1980.

Словарь русского языка: В 4-х т. АН СССР, Ин-т рус. яз. Под ред. А. П. Евгеньевой. [Slovar' russkogo jazyka: V 4-h t. AN SSSR, In-t rus. jaz. Pod red. A. P. Evgen'evoj.] Москва: Русский язык, 1981 – 1984.

Федоров, А. И. Фразеологический словарь русского литературного языка. [Fedorov, A. I. Frazeologicheskij slovar' russkogo literaturnogo jazyka.] Москва: Астрель: АСТ, 2008.